O‘quvchilarda folklor qo‘shiqlari vositasida vokal xonandalik malakalarini shakllantirishning texnologiyalarini takomillashtirish omillari

Yorqin Akramovich Naimov
BuxDPI

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘quvchilarda folklor qo‘shiqlari vositasida vokal xonandalik malakalarini shakllantirish texnologiyalarini takomillashtirishning pedagogik, psixologik va metodik omillari tahlil qilinadi. Xalq qo‘shiqlarining milliy o‘ziga xosligi, intonatsion boyligi, ifoda va talaffuz xususiyatlari o‘quvchilarning ovoz diapazoni, nafas olish, diksiya, sof intonatsiya va badiiy ifoda ko‘nikmalarini rivojlantirishdagi o‘rni yoritilgan. Shuningdek, an’anaviy usullarni zamonaviy pedagogik texnologiyalar (interfaol metodlar, axborot-kommunikatsiya vositalari, differensial yondashuv va ijodiy topshiriqlar) bilan uyg‘unlashtirish, o‘quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish, o‘quv jarayonini bosqichma-bosqich tashkil etish, ularning musiqiy qiziqishi va ijodiy faolligini oshirish bo‘yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalari umumta’lim maktablari va san’at ta’limi muassasalarida musiqa madaniyati darslarining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: folklor, xalq qo‘shig‘i, interfaol metodlar, ovoz qo‘yish, nafas olish, diksiya, intonatsiya, musiqiy ta’lim, milliy qadriyatlar, ijodiy faollik

Factors for improving the technologies of developing students' vocal singing skills through folk songs

Yorqin Akramovich Naimov
Bukhara State Pedagogical Institute

Abstract: This article analyzes the pedagogical, psychological, and methodological factors for improving the technologies of developing students' vocal singing skills through folk songs. It highlights the role of folk songs' national identity, intonational richness, and expressive and pronunciation features in developing students' vocal range, breathing, diction, pure intonation, and artistic expression skills. In addition, proposals and recommendations have been developed on combining traditional methods with modern pedagogical technologies (interactive methods, information and communication tools, a differentiated approach, and creative tasks), taking into account students' age and individual characteristics, organizing the

(cc) BY

educational process step by step, and increasing students' musical interest and creative activity. The research results serve to improve the effectiveness of music culture lessons in general secondary schools and arts education institutions.

Keywords: folklore, folk song, interactive methods, voice training, breathing, diction, intonation, music education, national values, creative activity

Maktabda musiqa madaniyatidan dars bera boshlaganimga ancha yillar bo‘ldi, lekin har yangi o‘quv yilining birinchi darsida sinfga kirganimda ichimda bir xil savol tug‘iladi: bu bolalar bugun qanday kuylashadi va bir yildan keyin qanday kuylashadi? Bu savolga tayyor javob topish oson emas. Chunki ovoz shunchaki tovush emas, u bolaning ichki dunyosi, oilasi, ko‘chasi, eshitgan va hali eshitmagan narsalarining yig‘indisi. Men Buxoro viloyatining Kogon tumanidagi 14-umumta’lim maktabida ishlayman va shu yillar davomida bitta narsani aniq angladim: o‘quvchiga vokal malakasini faqat mashq bilan, faqat darslikdagi qo‘shiqlar bilan berib bo‘lmaydi. Unga o‘z tuprog‘idan o‘sib chiqqan, tanish, yurakka yaqin material kerak. Mana shu material folklor qo‘shiqlaridir. Bu maqolada men o‘z kuzatuvlarim, o‘qigan manbalarim va amaliy ish tajribam asosida shu haqda fikr yuritmoqchiman.

Avval sinfda ko‘rganlarimdan boshlay. Bolalarning ko‘pchiligi kuylashni yaxshi ko‘radi, bunga hech shubham yo‘q. Ammo ular qanday kuylaydi? Ko‘pincha telefondan yoki televizordan eshitgan zamonaviy qo‘shiqlarni aynan o‘sha ohangda, o‘sha qichqiriq bilan, ba’zan so‘zlarining ma’nosini ham tushunmasdan takrorlashadi. Ovozni balandga ko‘tarish uchun bo‘g‘izni siqishadi, nafas olishni bilishmaydi, jumlani yarim yo‘lda uzib qo‘yishadi. Men bu holda bolani ayblamayman. U eshitgan narsasini aytyapti, xolos. Muammo shundaki, eshitgan narsasining ko‘p qismi uning ovoz imkoniyatiga, yoshiga va madaniy tuprog‘iga mos kelmaydi. Shuning uchun o‘qituvchining vazifasi bolaga “bunday kuylama” deyish emas, balki unga boshqa, sog‘lom va chiroyli namunani ko‘rsatishdir.

Ikkinchi muammo vaqt bilan bog‘liq. Umumta’lim maktabida musiqa madaniyati darsi haftada bir soat o‘tadi, sinfda esa o‘quvchilar soni ko‘pincha o‘ttizdan oshadi. Shu qirq besh daqiqaning ichida tinglash ham, nazariya ham, kuylash ham, ba’zan bolalarni tinchlantirish ham bo‘lishi kerak. Har bir o‘quvchi bilan yakka tartibda ovoz ustida ishlash haqida gap ham bo‘lishi mumkin emas. Shunday sharoitda vokal malakasini shakllantirish texnologiyasi qanday bo‘lishi kerak? Menimcha, u oddiy, tushunarli, bolaga yoqadigan va har bir daqiqadan samarali foydalanishga imkon beradigan bo‘lishi lozim. Folklor qo‘shiqlari aynan shu talablarga ko‘p jihatdan javob beradi, shuning uchun men ularni tasodifan emas, ongli ravishda tanladim.

Folklor deganda biz nimani tushunamiz? Bu so‘z inglizcha “xalq donoligi” degan ma’noni anglatadi, o‘zbekcha aytganda esa xalqning og‘zaki ijodi. Unda muallifning ismi odatda noma’lum bo‘ladi, chunki qo‘shiqni bir odam emas, ko‘p avlodlar

(cc) BY

yaratgan, har biri o‘z ovozi va o‘z so‘zini qo‘shgan. Alla, yor-yor, lapar, o‘lan, yalla, mavrigi, bolalar o‘yin qo‘shiqlari, mehnat va marosim qo‘shiqlari, hammasi shu xazinaga kiradi. Men bolaligimda buvimning alla aytganini eslayman, u hech qachon nota o‘qimagan, lekin ohangni bir marta ham buzmagan. Mana shu qo‘shiqlar kitobdan emas, yurakdan yurakka o‘tgan. Ularning kuchi ham ana shunda: ular hayotdan tug‘ilgan, shuning uchun hayotdek tabiiy eshitiladi.

Buxoro tuprog‘i bu borada alohida boy. Bizning o‘lkamiz ko‘p asrlardan beri musiqa va ashula maskani bo‘lgan, shashmaqom shu yerda kamolga yetgan, to‘y va sayillarda aytiladigan xalq qo‘shiqlari esa hanuzgacha jonli yashab kelmoqda. Kogon tumanida ham har bir oilada biror ashula, biror yor-yor yoki alla bor. Men o‘quvchilarimdan ba’zan buvilaridan eshitgan qo‘shiqlarni so‘rab kelishni iltimos qilaman va ular ko‘pincha hayron qolishadi: “Bizning uyda ham shunday ashula bor ekanmi?” Shu hayrat, menimcha, ta’limning eng yaxshi boshlanishi. Chunki bola o‘zi uchun begona deb o‘ylagan san’atning aslida o‘z oilasidan kelganini sezganda, unga bo‘lgan munosabati butunlay o‘zgaradi.

Endi savol shunday qo‘yiladi: nega aynan folklor qo‘shiqlari vokal malakasini shakllantirishda qulay material hisoblanadi? Birinchidan, ularning ovoz diapazoni odatda tor bo‘ladi, ko‘pincha kvarta, kvinta yoki sekstadan oshmaydi. Bu esa bolaning ovozini zo‘riqtirmaydi, uni tabiiy tovush chegarasida ishlashga o‘rgatadi. Ikkinchidan, ohang asosan pog‘onama-pog‘ona harakat qiladi, sakrashlar kam va tushunarli, shuning uchun bola sof intonatsiyani osonroq egallaydi. Uchinchidan, ritmik tuzilma sodda va nafas bilan uyg‘un, ya’ni jumla qayerda tugashi va qayerda nafas olish kerakligi ohangning o‘zidan sezilib turadi. To‘rtinchidan, matn o‘zbek tilida va bolaga tanish so‘zlardan iborat, demak, diksiya ustida ishlash ma’noni tushunish bilan birga boradi.

Bu fikr yangi emas, albatta. Xalqaro musiqa pedagogikasida vengriyalik bastakor va pedagog Zoltan Kodayning qarashlari keng tarqalgan. U xalq qo‘shig‘ini bolaning musiqadagi “ona tili” deb hisoblagan va musiqiy tarbiyani aynan o‘z xalqining ohanglaridan boshlash kerakligini ta’kidlagan. Men uning tizimini to‘liq o‘z sinfimga ko‘chirib bo‘lmasligini bilaman, bizning sharoitimiz, bizning tilimiz va maqom an’analarimiz boshqacha. Lekin uning asosiy g‘oyasi menga juda yaqin: bola avval o‘z madaniyatining ohangini o‘rganishi kerak, shundan keyingina boshqa madaniyatlarga ochiq bo‘ladi. Shu g‘oya mening ishimda yo‘l-yo‘riq bo‘lib xizmat qilmoqda.

Nafas olish masalasiga to‘xtalay. Vokal san’atida nafas poydevor hisoblanadi, ammo bolalar o‘z nafasini boshqarishni bilishmaydi. Ular yo yelkasini ko‘tarib hovliqib havo oladi, yo butunlay e’tibor bermasdan kuylaydi va jumla o‘rtasida ovozi uzilib qoladi. Allada esa nafas tabiiy ravishda uzun va yumshoq bo‘ladi. Bola alla aytganda beixtiyor sekin, chuqur nafas oladi, chunki ohangning o‘zi shuni talab qiladi. Yallada, aksincha, qisqa va ritmik nafas ishlaydi. Shunday qilib, turli janrdagi folklor

(cc) BY

qo‘shiqlari bolaga nafasning turli ko‘rinishlarini yodlatmasdan, shunchaki kuylatish orqali o‘rgatadi. Men buni nazariyadan ko‘ra amaliyotda ko‘proq his qilganman, chunki bolalarga “diafragma bilan nafas ol” deganimdan ko‘ra, “sening ukangni uxlatyapsan” deyish ancha yaxshi ishlaydi.

Diksiya, ya’ni so‘zni aniq va ravshan talaffuz qilish, ikkinchi muhim malakadir. O‘zbek tilida q, g‘, h kabi tovushlar bor, ularni ko‘p bolalar bir-biriga aralashtiradi, ayniqsa kuylash paytida. Ba’zi unlilar cho‘zilganda esa so‘zning ma’nosi yo‘qoladi. Folklor matnlari esa qisqa, ravon, ritmik jihatdan o‘ylangan, shuning uchun ularni aytganda talaffuzni mashq qilish zerikarli mashqqa aylanmaydi. Til buzar, tez aytish va o‘yin qo‘shiqlari esa bunga qo‘shimcha bo‘lib, bolalarning tilini ochadi. Men ko‘rganimdek, bola so‘zning ma’nosini tushunsa, uni toza aytishga ham o‘zi intiladi. Aksincha, tushunmagan so‘zini u shunchaki tovush deb bilib, istaganicha aytaveradi. Bu esa vokal san’atida eng katta kamchiliklardan biri.

Sof intonatsiya haqida alohida gapirishga to‘g‘ri keladi, chunki bu eng ko‘p shikoyat qilinadigan masala. “Bolamning qulog‘i yo‘q”, deydi ba’zi ota-onalar. Men bunga to‘liq qo‘shilmayman. Ko‘pchilik bolalarda eshitish qobiliyati normal, ammo eshitgan tovushini ovoz bilan takrorlash, ya’ni eshitish va ovoz muvofiqligi hali shakllanmagan bo‘ladi. Bu muvofiqlikni mashq bilan rivojlantirish mumkin. Folklor ohanglari esa buning uchun juda qulay: ular kichik intervallar bilan qurilgan, takrorlanuvchi iboralardan iborat va xotirada tez o‘rnashadi. Bola ohangni avval ichida, ya’ni ovoz chiqarmasdan eshitib, keyin kuylab ko‘rsa, intonatsiya aniqroq bo‘ladi. Men shuning uchun “ichimda kuylayman” mashqini ko‘p qo‘llayman va uning samarasi ko‘zga tashlanadi.

Yoshga xos xususiyatlarni hisobga olmasdan turib, hech qanday texnologiya ishlamaydi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari harakat va o‘yin orqali o‘rganadi, ular uchun qo‘shiq bu avvalo o‘yin. Ularning ovozi yengil, balandroq, diapazoni tor. O‘rta sinflarda esa vaziyat o‘zgaradi: ba’zi bolalar uyalishni boshlaydi, o‘g‘il bolalarda ovoz o‘zgarishi, ya’ni mutatsiya davri keladi. Bu davrda ularni majburlab baland kuylatish ovozga zarar yetkazishi mumkin. Katta sinflarda esa o‘quvchilar o‘z fikrini bildirishni, tanlashni, bahslashishni xohlaydi. Shuning uchun har bir yosh uchun materialni ham, usulni ham alohida tanlash kerak. Menimcha, aynan shu joyda o‘qituvchining ijodi va sezgirligi bilinadi.

Psixologik omillar haqida ham aytishim kerak. Kuylash bu ochilish demak. Bola kuylaganda o‘zining eng nozik tomonini ko‘rsatadi, shuning uchun bir marta kulib yuborilgan, bir marta xor qilingan o‘quvchi bir necha yil ovoz chiqarmay yurishi mumkin. Men buni ko‘p marta ko‘rganman. Shuning uchun dars muhiti iliq va xavfsiz bo‘lishi shart. Dastlab hamma birgalikda kuylaydi, so‘ng kichik guruhlar, eng oxirida xohlaganlar yakka o‘zi. Folklor qo‘shiqlari bunga yordam beradi, chunki ular jamoaviy

(cc) BY

ijro uchun yaratilgan: to‘yda, sayilda, dalada hamma birga aytgan. Jamoa ichida o‘zini yo‘qotmaydigan bola asta-sekin o‘z ovoziga ishonch hosil qiladi.

Maqola sarlavhasidagi “texnologiya” so‘ziga ham izoh berish lozim. Pedagogik texnologiya bu tasodifiy topilgan usullar yig‘indisi emas, balki oldindan rejalashtirilgan, bosqichlarga bo‘lingan va natijasi o‘lchanadigan jarayondir. Unda maqsad, mazmun, metod, vosita va baholash o‘zaro bog‘langan bo‘ladi. “Takomillashtirish” esa mavjud usullarni butunlay rad etish emas. Aksincha, yaxshi ishlayotgan narsani saqlab, ishlamayotganini almashtirish, an’anaviy bilan zamonaviyni uyg‘unlashtirish demak. Men o‘z tajribamda eski ustozlarning o‘rgatgan usullaridan voz kechmadim: ohangni o‘qituvchidan eshitib takrorlash hamon eng ishonchli yo‘l. Faqat unga yangi vositalarni qo‘shdim.

Takomillashtirish omillari deganda men bir necha guruhni nazarda tutaman. Birinchisi pedagogik omillar: o‘qituvchining tayyorgarligi, dars tuzilishi, repertuarning to‘g‘ri tanlanishi. Ikkinchisi psixologik omillar: o‘quvchining qiziqishi, o‘ziga ishonchi, jamoadagi o‘rni. Uchinchisi metodik omillar: usullar, mashqlar ketma-ketligi va ularning bolaning yoshiga mosligi. To‘rtinchisi texnik va axborot omillari: audio va video vositalar, telefon ilovalari, yozib olish imkoniyati. Beshinchisi ijtimoiy-madaniy omillar: oila, mahalla, milliy an’analar. Bu omillar bir-biridan ajralgan holda ishlamaydi. Ularning hammasi bir-biriga ta’sir qiladi va ayni shu o‘zaro bog‘liqlikni ko‘rish natijaga olib keladi, shuning uchun men ularni alohida emas, yaxlit tizim sifatida tahlil qilmoqchiman.

Interfaol metodlarga to‘xtalsak. Ular o‘quvchini tinglovchidan ishtirokchiga aylantiradi. Masalan, aqliy hujum orqali bolalar “alla qanday ohang bo‘lishi kerak?” degan savolga o‘z fikrini aytadi, so‘ngra buni kuylab tekshiradi. Kichik guruhlarda ishlashda bir guruh qo‘shiqning matni ustida, boshqasi ritmi ustida, uchinchisi ijrosi ustida ishlaydi va natijada hamma qo‘shiqni turli tomondan o‘rganadi. Rolli o‘yinlarda bolalar to‘y, bayram yoki dala ishi sahnasini ijro etadi va qo‘shiq o‘z o‘rnida, o‘z vazifasida eshitiladi. Bunday darslarda bolalar charchamaydi, aksincha, jonlanadi. Men darsdan keyin ularning “yana aytamizmi?” deb so‘rashini eng yaxshi baho deb bilaman.

Axborot-kommunikatsiya vositalari ham bugungi o‘quvchi uchun tabiiy muhit. Telefon yoki diktofon yordamida bola o‘z ovozini yozib olib eshitsa, o‘zining xatosini boshqalardan eshitishdan ko‘ra yengilroq qabul qiladi. Proyektorda mashhur xalq ijrochilarining chiqishlarini ko‘rsatish ularda ijro madaniyatiga hurmat uyg‘otadi. Intonatsiyani ko‘rsatuvchi oddiy ilovalar tovush balandligini ekranda chiziq sifatida ko‘rsatadi va bola o‘z xatosini o‘zi payqaydi. Ammo men bu vositalarni o‘qituvchining o‘rnini bosuvchi emas, yordamchi deb bilaman. Jonli ovoz, jonli namuna, jonli suhbatni hech qanday dastur almashtira olmaydi, bu mening qat’iy ishonchim.

(cc) BY

Differensial yondashuv haqida alohida aytmoqchiman. Bir sinfda ovozi chiroyli, tez o‘zlashtiradigan bolalar ham, intonatsiyasi zaif, ovozi past yoki juda uyatchan bolalar ham bor. Hammasiga bir xil topshiriq berish adolatli ko‘rinadi, lekin aslida hech kimga foyda bermaydi. Kuchli o‘quvchi zerikadi, zaif o‘quvchi esa orqada qoladi va ruhan tushkunlikka tushadi. Shu sabab men sinfni ko‘pincha shartli uch darajaga bo‘lib ishlayman: birinchi darajadagilarga murakkabroq ijro va ikkinchi ovoz, o‘rtadagilarga asosiy ohang, boshlovchilarga esa qisqa jumlalar va takrorlar beriladi. Muhimi, bolalar bu bo‘linishni baho yoki yorliq sifatida emas, o‘z yo‘li sifatida his qilsin.

Ijodiy topshiriqlar o‘quvchining faolligini oshiradigan yana bir muhim omil. Masalan, o‘quvchilar buvi-bobolaridan eski qo‘shiq yoki alla eshitib yozib kelsa, bu kichik bo‘lsa-da, haqiqiy folklor yig‘ish ishi bo‘ladi. Keyin ular sinfda o‘z topganlarini taqdim etadi, taqqoslaydi, bir-biridan farqini topadi. Ba’zan bolalar ma’lum bir ohangga o‘z matnini to‘qiydi, ya’ni o‘lan yoki to‘rtlik yaratadi. Bu ularga folklorning o‘zi qanday tug‘ilganini amalda ko‘rsatadi. Qo‘shiq yaratish jarayoniga qo‘shilgan bola uni boshqacha sevadi. Men bunday topshiriqlar uchun alohida ball qo‘yaman va eng yaxshi ishlarni maktab tadbirlarida ijro etishga harakat qilaman.

Ustoz-shogird an’anasi haqida ham aytib o‘tish kerak. Xalq ashulachilari qadimdan ovozni nota orqali emas, quloq orqali o‘rgangan: shogird ustozning ovozini tinglagan, takrorlagan, xatosini ustozi to‘g‘rilagan. Bu usul sekin ko‘rinadi, lekin juda chuqur ishlaydi, chunki bola ohangni faqat ovozi bilan emas, nafasi, nigohi, qo‘l harakati bilan ham o‘zlashtiradi. Maktab sharoitida bu usulni to‘liq tiklash mumkin emas, ammo uning ruhini saqlab qolish mumkin. Men yangi qo‘shiqni avval o‘zim kuylab beraman, bolalar ohangni quloq bilan olishadi, keyin matn qo‘shiladi, nota esa eng oxirida, agar kerak bo‘lsa, ko‘rsatiladi. Bu tartib an’anaviy yo‘lning zamonaviy dars shakliga moslashtirilgan ko‘rinishidir.

Mavzu bo‘yicha manbalarga murojaat qilsak, o‘zbek xalq musiqasini to‘plash va o‘rganish bo‘yicha ulkan ishlar qilingan. Yunus Rajabiy kabi olimlar va ijodkorlar xalq kuy va qo‘shiqlarini yozib olib, kelgusi avlodlarga qoldirgan. Musiqa pedagogikasi bo‘yicha ilmiy ishlarda ham milliy musiqaning tarbiyaviy ahamiyati ko‘p bora ta’kidlangan. Ammo menga shunday tuyuladiki, ko‘pchilik tadqiqotlar folklorni umumiy tarbiya vositasi sifatida ko‘rib chiqadi, aniq vokal malakalari, ya’ni nafas, diksiya, intonatsiya va ifoda masalalari esa kamroq tahlil qilinadi. Maktab o‘qituvchisi uchun esa aynan shu aniq narsalar kerak: ertaga darsda nima qilaman, qanday mashq beraman, natijani qanday bilaman? Mening maqolam shu bo‘shliqning bir qismini to‘ldirishga urinishdir.

Repertuar tanlash alohida mas’uliyat talab qiladi. Har qanday folklor qo‘shig‘i ham bolaga mos kelavermaydi: ba’zilarining diapazoni keng, ba’zilarining matni bolalar uchun murakkab yoki ma’nosi yoshiga to‘g‘ri kelmaydi. Men repertuarni tanlashda to‘rt narsaga qarayman. Birinchidan, diapazon sinfning o‘rtacha ovoziga mos

(cc) BY

bo‘lishi kerak. Ikkinchidan, matn tushunarli va tarbiyaviy jihatdan toza bo‘lishi lozim. Uchinchidan, qo‘shiq bolada qiziqish uyg‘otishi, ya’ni unda o‘yin, harakat yoki hikoya elementi bo‘lishi zarur. To‘rtinchidan, u ketma-ketlikda ishlaydigan, ya’ni oddiydan murakkabga qarab boruvchi tizimning bir halqasi bo‘lishi kerak. Tasodifiy tanlangan qo‘shiq bir darsga yoqishi mumkin, ammo malakani shakllantirmaydi.

Ovozni qizdirish, ya’ni mashqlar ham folklor asosida qurilishi mumkin va menimcha, bu juda foydali. Odatda darsni sun’iy mashqlardan, ya’ni “ma-me-mi-mo-mu” bo‘g‘inlaridan boshlaymiz, bolalar esa buni zerikarli deb biladi. Men esa mashqni qo‘shiqdan olingan kichik ibora asosida tuzaman: allaning bir jumlasini turli balandlikda takrorlash, yallaning ritmini chapak bilan aytish, o‘lanning birinchi satrini shivirlab o‘qib, keyin kuylash. Shunda mashq qo‘shiqqa tayyorgarlik bo‘lib qoladi va bolaga ma’nosiz tuyulmaydi. Bundan tashqari, ovoz gigienasi masalasi ham unutilmasligi lozim: sovuq havoda baland kuylamaslik, ovoz toliqqanda dam berish, qichqirmaslik kabi oddiy qoidalar bolalarning ovoz tolalarini saqlaydi.

Baholash masalasi ham ko‘pincha chetda qoladi. Vokal malakasini oddiy besh ballik tizimda baholash qiyin, chunki kuylash natijasi faqat to‘g‘ri-noto‘g‘ri bilan o‘lchanmaydi. Men o‘quvchining boshlang‘ich holatini hisobga olaman va uning o‘z-o‘ziga nisbatan o‘sishini baholayman. Ya’ni yaxshi ovozli bola tayyor holda ko‘p ball olishi, zaif ovozli bola esa mehnat qilsa ham past ball olishi adolatsizlik. Shuning uchun nafas, diksiya, intonatsiya, ifoda va jamoadagi ishtirok kabi mezonlarni alohida ko‘rib chiqaman. Bolalarning o‘zi ham bir-birini baholashda qatnashadi, bu ularning eshitish qobiliyatini va tanqidiy fikrlashini rivojlantiradi. Muhimi, baho jazo vositasi emas, yo‘nalish ko‘rsatkichi bo‘lishi kerak.

O‘qituvchining shaxsi bu jarayonda eng muhim omillardan biri. Bola folklorni darslikdan emas, avvalo o‘qituvchining ovozi va munosabatidan sevadi yoki sevmaydi. Agar o‘qituvchining o‘zi qo‘shiqni yurakdan aytmasa, bolalar buni darhol sezadi. Men ba’zan o‘zimga savol beraman: bugun darsga hissiyotsiz kirmadimmi? Chunki bolalar so‘zlarni emas, kayfiyatni o‘rganadi. O‘qituvchi o‘zi ham doimiy o‘qishi, ovozini asrashi, yangi usullarni sinashi, hamkasblari bilan tajriba almashishi lozim. Mening fikrimcha, ta’lim sifatini oshirishning birinchi sharti o‘qituvchining o‘z ustida ishlashidir, qolgan hammasi, vositalar ham, dasturlar ham, shundan keyin keladi.

Oila va mahallaning roli ham e’tiborga loyiq. Maktabda berilgan bilim uyda davom etmasa, tez so‘nadi. Menda shunday tajriba bor: bolalar uyga qo‘shiq o‘rganib borsa, ba’zan oilaning boshqa a’zolari ham uni birga aytadi, buvilar esa o‘zlarining eslaganlarini qo‘shib beradi. Bu bolaga ham maktabdagi ishining qadrini ko‘rsatadi. Shuning uchun ota-onalar yig‘ilishida men ularga musiqa darsining maqsadini tushuntirishga harakat qilaman va ba’zan ularni maktab bayramlariga taklif etaman. Ota-ona farzandining xalq qo‘shig‘ini aytganini eshitib ko‘zi yoshlangan paytlar bo‘lgan. Mana shu daqiqalar mening ishimning ma’nosini yana bir bor tasdiqlaydi.

(cc) BY

O‘g‘il bolalar masalasi alohida diqqatga sazovor. Ko‘p sinflarda o‘g‘il bolalar kuylashga uyaladi, chunki ularning orasida “ashula aytish qizlarning ishi” degan noto‘g‘ri tasavvur bor. Bunda folklor yana yordamga keladi. Dala ishlari, jang va mardlik, ot haqidagi qo‘shiqlar, ritmik mehnat ashulalari o‘g‘il bolalarga yaqinroq. Ularni chapak, qadam yoki oddiy harakat bilan birga aytsa, uyat yo‘qoladi. Shuningdek, ularning ovozi o‘zgarayotgan davrda o‘qituvchi o‘ta ehtiyotkor bo‘lishi, ularni baland diapazonda kuylashga majburlamasligi, kerak bo‘lsa, past ovozli partiyani berishi kerak. Shunda bola o‘zini jamoadan chetlashtirilgan emas, aksincha, kerakli ishtirokchi deb his qiladi.

Ommaviy madaniyat bilan raqobat masalasiga kelsak, men uni dushman deb qaramayman. Bolalar o‘zi yoqtirgan qo‘shiqlarni eshitaveradi, men buni taqiqlay olmayman ham, taqiqlashni ham xohlamayman. Aksincha, ularni solishtirish, tahlil qilishga o‘rgataman: bu qo‘shiq nega yoqadi, uning ohangi qanday, matnida nima bor, xalq qo‘shig‘idan nimasi bilan farq qiladi? Bunday suhbatlar bolalarni tanqidiy tinglashga, ya’ni tanlay bilishga o‘rgatadi. Tanlash qobiliyati esa chinakam madaniyatning boshlanishi. Folklorni majburan emas, ichki ishonch bilan sevgan bola ertaga zamonaviy musiqada ham didli bo‘ladi va u o‘zining ildizini yo‘qotmagan holda yangiliklarni qabul qiladi.

Bu mavzuning dolzarbligi nimada? Bugungi kunda bolalar axborot oqimi ichida o‘sadi. Ular bir kunda yuzlab qo‘shiq, video va tovushlarni eshitadi, ularning ko‘pi o‘zga madaniyat mahsuli. Bu yomon emas, albatta, dunyoga ochiqlik zarur. Biroq o‘z ildizini bilmagan, o‘z xalqining ohangini tanimaydigan bola boshqalarning ohangida ham o‘zini yo‘qotib qo‘yishi mumkin. Milliy qadriyatlar haqidagi gaplar ba’zan quruq shiorga o‘xshab eshitiladi, lekin musiqa darsida ular aniq ish bo‘lib namoyon bo‘ladi: bola bobosi kuylagan ohangni aytib berganda, qadriyat nutq emas, tirik tajribaga aylanadi. Shuning uchun bu mavzu faqat metodik emas, ma’naviy-tarbiyaviy ahamiyatga ham ega.

Shunga qaramay, amaliyotda hali hal etilmagan savollar ko‘p. Maktab dasturida folklor qo‘shiqlari bor, lekin ular ko‘pincha bir-ikki darsda yuzaki o‘tiladi. Ba’zi o‘qituvchilar vokal ishlariga yetarli tayyorgarlikka ega emas. Sinfxonalarda musiqa asboblari, ovoz yozish vositalari yetishmaydi. Ota-onalar esa musiqani ikkinchi darajali fan deb hisoblaydi. Bularning hammasi vokal malakasini shakllantirish jarayoniga salbiy ta’sir qiladi. Men bu muammolarni yashirmayman, chunki ularni tan olmay turib, hech narsani yaxshilab bo‘lmaydi. Maqolaning maqsadi esa shu qiyinchiliklar ichida ham amalga oshirish mumkin bo‘lgan yo‘llarni ko‘rsatishdir.

Tadqiqotning maqsadi folklor qo‘shiqlari vositasida o‘quvchilarda vokal xonandalik malakalarini shakllantirish texnologiyasini takomillashtirishga ta’sir qiluvchi omillarni aniqlash va ularni amaliy jihatdan asoslashdir. Bu maqsadga erishish uchun bir necha vazifa belgilandi: folklor qo‘shiqlarining vokal ta’limdagi o‘rnini tahlil

(cc) BY

qilish, o‘quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini o‘rganish, an’anaviy va zamonaviy usullarni solishtirish, dars jarayonini bosqichlarga ajratish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish. Tadqiqot obyekti umumta’lim maktablarida musiqa madaniyati darslari, predmeti esa shu darslarda folklor asosida vokal malakalarini shakllantirish jarayonidir. Usul sifatida pedagogik kuzatuv, adabiyotlar tahlili va amaliy tajribani umumlashtirish qo‘llandi.

Dars bosqichlari haqida ham bir necha so‘z aytmoqchiman. Tajribamga ko‘ra, vokal ishi tasodifiy emas, izchil bo‘lishi kerak. Avval bolalar qo‘shiqni tinglaydi va uning kayfiyatini his qiladi, so‘ng ohangni qisqa bo‘laklarga bo‘lib o‘rganadi, keyin matn bilan birlashtiradi, undan so‘ng nafas va diksiya ustida ishlaydi, nihoyat ifoda va ijodiy ijroga o‘tadi. Har bir bosqichning o‘z vazifasi bor va birini o‘tkazib yuborish keyingisini zaiflashtiradi. Ko‘p o‘qituvchilar, shu jumladan, men ham boshida shoshilganman: qo‘shiqni tezroq o‘rgatib, bayramga tayyorlash istagi bolaning ovozidagi sifatdan ustun kelgan. Keyinchalik shoshilish ko‘pincha vaqtni yo‘qotishga olib kelishini angladim, sekin va to‘g‘ri yurish esa oxirida tezroq natija berdi.

Nega bu mavzu men uchun shunchalik muhim? Chunki har yili o‘nlab bolalar mening darsimdan chiqib ketadi va ularning ayrimlari musiqani butunlay unutadi, ayrimlari esa umr bo‘yi ashulani sevib qoladi. Qaysi biri qaysi yo‘lga ketishi ko‘pincha bir-ikki muvaffaqiyatli yoki muvaffaqiyatsiz dars bilan belgilanadi. Bu mas’uliyatni his qilaman. Folklor bu yo‘lda mening eng ishonchli hamrohim bo‘ldi: u bolaga ham, menga ham tanish, sodda va chin. Shu sababli bu mavzuni nafaqat ilmiy, balki ichki ehtiyoj sifatida yoritishga kirishdim va quyida o‘zim kelgan xulosalarni o‘quvchi hukmiga havola qilaman.

Maqola tuzilishi haqida bir-ikki so‘z. Yuqorida men mavzuga doir asosiy tushunchalarni va muammolarni qisqacha ko‘rib chiqdim. Bundan keyingi qismda esa bu fikrlar yaxlit tizimga birlashtiriladi. Men bu yerda faqat nazariya bilan cheklanib qolmayman, balki ish jarayonida o‘zimni qoniqtirgan va qoniqtirmagan jihatlarni ham ochiq aytmoqchiman. Chunki pedagogika kitobda yozilgandek silliq bo‘lmaydi, sinfda esa hamma narsa o‘zgacha kechadi. Ayni shuning uchun ham o‘z kuzatuvlarimni baham ko‘rishni, ularning ba’zilari balki boshqa hamkasblarimga ham foydali bo‘lar degan umidda, lozim topdim. Endi mavzuning markaziy g‘oyasiga, ya’ni barcha omillarning bir nuqtada uchrashishiga o‘tamiz. Umid qilamanki, bu fikrlar o‘qituvchi hamkasblarimga ham, ilmiy izlanuvchilarga ham biroz bo‘lsa-da foyda keltiradi va mavzuning keyingi tadqiqotlar uchun yangi yo‘nalishlarini ochib beradi, men uchun esa o‘z ishimga yangi nigoh bilan qarash imkonini beradi. Shu yo‘lda har bir hamkasbning fikri men uchun ham qimmatli bo‘ladi.

Endi yuqorida aytilganlarning hammasi bir nuqtada uchrashadigan joyga keldik. Menimcha, mavzuning kulminatsiyasi shundaki, folklor qo‘shiqlari vositasida vokal malakasini shakllantirish alohida usullar yig‘indisi emas, balki o‘zaro bog‘langan

(cc) BY

omillar tizimidir. Nafas, diksiya, intonatsiya va ifoda bir-biridan ajralgan malakalar emas. Bola alla aytganda uzun nafas oladi, nafas esa ovozni tekis qiladi, tekis ovoz intonatsiyani aniqlashtiradi, so‘zning ma’nosini tushunish esa diksiyani va ifodani jonlantiradi. Shu zanjirning bitta halqasi uzilsa, boshqalari ham zaiflashadi. Demak, takomillashtirish bitta usulni almashtirish bilan emas, butun jarayonni yaxlit ko‘rish bilan boshlanadi. Mening asosiy g‘oyam ham shu: texnologiya o‘qituvchi, o‘quvchi, material va muhit birgalikda ishlaganda samara beradi.

Amaliy jihatdan bu g‘oyani men besh bosqichli dars modelida ko‘raman. Birinchi bosqich tayyorgarlik, ya’ni qisqa nafas va ovoz mashqlari, ular qo‘shiqning o‘zidan olingan iboralar asosida quriladi. Ikkinchi bosqich tanishtirish: o‘qituvchi qo‘shiqni jonli kuylaydi, bolalar tinglaydi, kayfiyatini va ma’nosini muhokama qiladi. Uchinchi bosqich o‘rganish: ohang va matn bo‘laklab o‘zlashtiriladi, nafas va diksiya ustida ishlanadi. To‘rtinchi bosqich mustahkamlash: jamoaviy, guruhli va yakka ijro, o‘z ovozini yozib olib eshitish. Beshinchi bosqich ijodiy ish va baholash: o‘z variantini yaratish, o‘zaro baho, o‘z o‘sishini ko‘rish. Bu model qat’iy qolip emas, o‘qituvchi uni sinfiga qarab o‘zgartirishi mumkin.

Tadqiqot natijasida quyidagi xulosalarga keldim. Birinchidan, folklor qo‘shiqlari tor diapazoni, pog‘onali ohangi, tushunarli matni va jamoaviy tabiati sababli maktab o‘quvchilarida vokal malakalarini shakllantirish uchun eng qulay materialdir. Ikkinchidan, an’anaviy usullar, ya’ni quloq orqali o‘rganish va jonli namuna, o‘z qimmatini yo‘qotmagan, ammo ularni interfaol metodlar, axborot vositalari, differensial yondashuv va ijodiy topshiriqlar bilan boyitish natijani sezilarli oshiradi. Uchinchidan, yosh va individual xususiyatlarni, ayniqsa o‘rta sinflardagi ovoz o‘zgarishi va uyatchanlikni hisobga olmaslik jarayonni buzadi. To‘rtinchidan, iliq psixologik muhit va o‘qituvchining shaxsiy namunasi har qanday uslubdan muhimroq. Beshinchidan, oila va mahalla bilan hamkorlik maktabda olingan malakani mustahkamlaydi.

Shu asosda amaliyotchi o‘qituvchilarga bir necha tavsiya beraman. Darsni nafas va ovoz mashqlaridan sun’iy bo‘g‘inlar bilan emas, folklor iboralari bilan boshlash. Repertuarni diapazon, matn va qiziqarlilik bo‘yicha ehtiyotkorlik bilan tanlash. Har dars davomida kamida bir marta jamoaviy, bir marta yakka ijroga imkon yaratish. Telefon yoki diktofon yordamida bolalarga o‘z ovozini eshittirish. O‘g‘il bolalarning ovoz o‘zgarishi davrida diapazonni majburlamaslik. O‘quvchilarni oilasidan eski qo‘shiqlar yozib kelishga undash. Baholashda boshqalar bilan emas, bolaning o‘z avvalgi natijasi bilan solishtirish. Maktab rahbariyatiga esa musiqa xonalarini zarur vositalar bilan ta’minlash va o‘qituvchilarning malakasini oshirishga e’tibor berish tavsiya etiladi.

Kutilayotgan samara haqida ham ochiq aytish kerak. Bu tavsiyalar bir kunda mo‘jiza yaratmaydi. Ammo bir o‘quv yili davomida izchil ishlangan sinfda bolalarning

(cc) BY

nafasi uzayadi, ular so‘zni aniqroq aytadi, intonatsiyadagi xatolar kamayadi, eng muhimi, kuylashdan qo‘rqish yo‘qoladi. Dars oxirida bolalarning o‘zi yana qo‘shiq aytishni so‘rasa, demak, texnologiya ishlayapti. Bu mening eng sodda, lekin eng ishonchli ko‘rsatkichim, chunki jonli qiziqish hech qanday hisobotda ko‘rsatilmaydi. Shuning uchun ham men natijani avvalo bolalarning ko‘zlaridagi qiziqishdan, so‘ng ovozidagi o‘zgarishdan izlayman va buni ham daftarimga yozib boraman.

Bu natijalarning ma’naviy-tarbiyaviy tomoni ham alohida e’tiborga loyiq. Folklor qo‘shig‘i bilan ishlagan bola faqat ovoz mashq qilmaydi, u o‘z xalqining so‘zini, hayotga munosabatini, mehr va hurmat tushunchalarini ham o‘zlashtiradi. Alla orqali ona mehrini, yor-yor orqali oila qadrini, mehnat qo‘shiqlari orqali halol mehnatning ma’nosini his qiladi. Shu bois vokal malakasi bilan axloqiy tarbiya bir-biridan ajralmaydi. Men ko‘plab o‘quvchilarda musiqa darslaridan keyin kattalarga bo‘lgan munosabat yumshaganini, o‘zaro hurmat oshganini kuzatganman. Bu natijani raqamlar bilan o‘lchash qiyin bo‘lsa-da, sinf muhitida uni sezmaslik mumkin emas.

Kelgusida bu yo‘nalishni rivojlantirish uchun bir necha imkoniyat bor. Maktabda folklor to‘garagi va kichik bolalar ansambli tashkil etish, tuman miqyosida o‘quvchilarning xalq qo‘shiqlari ko‘rik-tanlovlarini o‘tkazish, mahalladagi keksa ijrochilarni darslarga taklif etish, o‘quvchilar yig‘gan qo‘shiqlardan kichik elektron to‘plam yaratish mumkin. Bu ishlar bolalarning faolligini oshiradi va qo‘shiqlarni yo‘qolib ketishdan saqlaydi. Texnologiya bu yerda yordamchi: bitta yaxshi yozilgan audio ham kelajak avlod uchun qimmatli xazina bo‘lishi mumkin. Eng muhimi, bu ishlar ko‘rsatma bilan emas, qiziqish bilan amalga oshirilsin.

Albatta, bu ish bilan hamma masala hal bo‘lmaydi. Menga ma’lumki, yuqoridagi fikrlar asosan bir o‘qituvchining kuzatuvi va tajribasiga tayanadi, ularni kengroq sinov, tajriba-sinov ishlari va statistik o‘lchovlar orqali tekshirish kerak. Bu kelgusi tadqiqotlar uchun maydon qoldiradi. Biroq men shuni ishonch bilan ayta olamanki, folklor bolaga o‘z ovozini topishda ham, o‘z xalqining qalbini topishda ham yordam beradi. Ertaga sinfga kirganimda yana o‘sha savol tug‘iladi: bu bolalar qanday kuylashadi? Lekin endi men bu savolga ilgarigidan xotirjamroq qarayman. Chunki bolaning ovozi uning buvisi aytgan allada, bobosining ohangida, mahallaning yor-yorida yashayotganini bilaman, bizning vazifamiz esa shu ovozning o‘z yo‘lini topishiga halaqit bermaslik va yordam berishdir. Shu sababli men o‘z ishimda ham, bu maqolada ham o‘quvchiga ovoz berishni emas, uning ovozini topishga yo‘l ochishni asosiy maqsad deb bildim va hamkasblarimni ham shu yo‘ldan borishga, folklorni darsning chetki bezagi emas, uning yuragi qilishga da’vat etaman.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Saidiy, Said Boltazoda. Влияние музыки на человека. Academy 4 (4), 63-65

(cc) BY

2. Saidiy, Said Boltazoda. Теория магнитных эффектов других голосов многоголосной музыки. Science and Education 4 (1), 577-582

3. Саидий Саид Болта-Зода (2023). Модуляционные эффекты музыкального произведения. Science and Education, 4 (1), 563-569.

4. Саидий Саид Болта-Зода (2023). Особенности эффекта системы тяготения аккордов в музыке. Science and Education, 4 (1), 590-596.

5. Саидий Саид Болта-Зода (2023). Взаимное влияние тоники, субдоминанты и доминанты. Science and Education, 4 (1), 570-576.

6. Болта-Зода, С. С. (2022). Особенность мгновенного появления вторичного аккорда, органный пункт. Science and Education, 3(12), 885-891.

7. Расулова, Д. Ш. К., & Болтазода, С. С. (2022). Национальные инструменты Узбекистана. История музыкальных инструментов: дутар и уд. Science and Education, 3(3), 858-864.

8. Салимова, Б. Б. К., & Болтазода, С. С. (2022). Музыка как дискурс управления многоголосной музыки. Science and Education, 3(3), 845-850.

9. Халимов, Ш. Ш. Ў., & Болтазода, С. С. (2022). Некоторые аспекты формирования и развития музыкального воздействий с ее последствиями на развитии ребёнка. Science and Education, 3(3), 837-844.

10. Болта-Зода, С. С. (2022). Взаимодействие теории и гармонии музыки. Science and Education, 3(12), 851-856.

11. Саидий Саид Болта-Зода (2023). Влияние внутри тяготеющих звуков аккорда. Science and Education, 4 (1), 583-589.

12. Саидий Саид Болта-Зода (2023). Эффекты модуляции и отклонении музыки. Science and Education, 4 (1), 550-555.

13. Болта-Зода, С. С. (2022). Теоретические основы построения музыки. Science and Education, 3(12), 844-850.

14. Ропиева, Д. А. Қ., & Болтазода, С. С. (2022). Вокально-хоровые песни, обработка народных песен и развития мастерства учащихся. Science and Education, 3(4), 1200-1205.

15. Болтазода, С. С. (2022). Оценка характеристик волнообразных голосов в хоровом пении. Science and Education, 3(3), 865-871.

16. Саидий, С. (2019). Влияние музыки на личность и психику ребёнка. Вестник интегративной психологии, (19), 217-220.

17. Болта-Зода, С. С. (2022). Полифонический кондукт к строфической форме в музыке. Science and Education, 3(12), 837-843.

18. Саидий, С. Б. Продвижение новых принципов творческого фортепианного исполнительства в профильных школах искусств и культуры. Science and education. Scientific Journal, 4(3), 1612-1617.

19. Ропиева, Д. А. К., & Болтазода, С. С. (2022). Технологии формирования и развития вокально-хорового мастерства учащихся через народные песни. Science and Education, 3(3), 831-836.

20. Рустамов, А. Р. О., & Болтазода, С. С. (2022). Способы обогащения уроков игры на фортепиано передовым зарубежным опытом. Science and Education, 3(3), 904-910.

21. Қувватова, Н. Б. Қ., & Саидий, С. Б. З. (2022). Основные направления и тенденции развития будущих учителей по направление музыки. Science and Education, 3(8), 204-210.

22. Мухаммадиева, Р. У., & Болтазода, С. С. (2022). Основы современного педагогического творчества по сфере хора. Дирижёр как оптимально управляющий голосом хора в музыкальном театре. Science and Education, 3(3), 918-923.

23. Комил Буронович Холиков (2024). Вспомогательные клетки нервной ткани и действия периферических нервов в Шванновском клетке. Science and Education, 5 (12), 99-104.

24. Комил Буронович Холиков (2024). Специальные приёмы обучение изучения обмена калия и натрия в пороге мембраны Шванье. Science and Education, 5 (12), 69-74.

25. Комил Буронович Холиков (2025). Поликомилойиды генератор музыкального воспроизводимости пианиста в психофизиологии. Science and Education, 6 (1), 134-141.

26. Болта-Зода, С. С. (2022). Определения понятий диктанта в теории музыки. Science and Education, 3(12), 823-828.

27. Алиев, Б. Т. У., & Саидий, С. Б. (2022). Простые, сложные и смешанные размеры музыки при проведении уроков дирижирования, креативные методы обучения. Science and Education, 3(5), 1484-1492.

28. Рустамов, А. Р. О., & Болтазода, С. С. (2022). Методы и приёмы обучения игры на фортепиано. Science and Education, 3(3), 911-917.

29. Наргиза Бахтиёр Қизи Қувватова, & Саидий Саид Болтазода (2023). Современные методы работы с детьми, не имеющими музыкального образования. Science and Education, 4 (2), 1248-1255.

30. Эрназарова, А. Ф. Қ., & Саидий, С. Б. (2022). Методики обучения народным музыкальным ладам учащихся музыкальных школах и школ искусств. Science and Education, 3(11), 1021-1026.